

ՀԱՅԵՐԷՆ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՅ ԲԱՌԱՐԱՆԻ ՄԸ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արեւելագէտ մի քանի բարեկամներ շատ անգամներ առաջարկած են ինձ եւրոպացիներու գործածութեան համար պատրաստել հայերէնէ ֆրանսերէն հայ յատուկ անուանոց բառարան մը : Այս պէտքն աւելի զգալի դարձած է հիմա , կըսեն նոյն բարեկամներս , քանի որ Սէն-Մարտէնի գործը — Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie — թէ՛ սպառած է եւ թէ հինցած . (տպուած է Պարիսում 1818-19 թ.) . ուստի՝ չեն կրնար ո եւ է կերպով գոհացնել իրենց պէտքը :

Արդէն նոյնտեսակ բառարանի մը առաջնները պատրաստելու վերայ էի իմ անձնական պէտքերուս եւ ապագային Հայկական Հանրագիտարանի (encyclopédie) մը կազմութեան համար , որ ուշ կամ կանուխ պիտի պատրաստուի եւ հրատարակուի (1) : Բայց այս առաջարկուած խնդիրը ձեռք առած օրս իսկ զգացի , թէ նախ երկու գլխաւոր դժուարութիւններու պէտք է յաղթել . դժուարութիւններ որոնք բաւական մաստանջութիւն պատճառեցին ինձ :

Թէ ի՞նչ էին այն երկու դժուարութիւններս , բացատրեմ .

1⁰ Յայտնի է թէ գրարարի տառադարձութեան համար Հիւբշման ուսուցչապետը կազմած է ցուցակ մը , որուն կը հետեւին գիտնականները . բայց Հիւբշմանի գրութեան կիրարկումը չըսեմ անկարելի այլ դժուար կը լինի շատ տեղ . օրինակի համար՝ հայերէն չ տառը ներկայացնելու համար Հիւբշման կը գրէ վրան շեշտով ու տակը կէտով Ը մը . արդ՝ Պարիսի ամբողջ տպարաններուն մէջ բաց ի Imprimerie nationale-է անկարելի եղաւ գտնել նոյն ձեւով Ը մը : Ուրեմն՝ հնարուած տառերը ոչ միայն համաձայն լինելու են լեզուաբանական կանոններու , այլ եւ վերին աստիճանի պարզ ու գործնական :

2⁰ Բայց ամէնէն խորհրդածելու կէտն այն է , որ ի՞նչ կերպով տառադարձնելու է կիլիկեան շրջանին պատկանող խումբ մը անուաններ որոնք նախնեաց քով , այսինքն աւելի հին ժամանակներ , տարբեր կերպով կարտասանուէին . օրինակի համար՝ Սմբատ Գունդսապլ (կիլիկեան շրջանէն) կարտասանուէր Smpad Kuntstabl. իսկ Սմբատ Բագրատունի (Բագրատունեաց շրջանէն) կարտասանուէր Smbat Bagratuni . Գրիգոր Վը-

(1) Եթէ ուրիշ պատրաստողներ ալ կան , կրնանք միանալ :

կայասէր կարտասանուէր Krikor Vgayasêr , իսկ հին ասեմի Գրիգորը (դ. օ. Լուսաւորչինը) կարտասանէին Grigor .

Նրկու դժուարութեանց ալ յաղթելու միակ միջոցը լեզուաբանութիւնն էր . ուստի նամակով մը դիմեցի Ուսուցչ. Մէյէին եւ լայն կերպով պարզեցի խնդիրը : Ահաւասիկ ստացած պատասխանս , զոր կը ներկայացնեմ ընթերցողներուս .

Cher Monsieur ,

Je vous remercie vivement d'avoir bien voulu me consulter sur le système de transcription à adopter dans le Dictionnaire des noms propres arméniens historiques , géographiques et mythologiques que vous projetez , et qui est appelé à rendre de si grands services . Sur une question de ce genre il me semble en effet que les linguistes qui ont étudié le système phonétique de la langue peuvent donner au moins des avis utiles .

Il existe , vous le savez , une transcription de l'alphabet arménien que M. Hübschmann a proposée et qui , étant conforme aux exigences d'une transcription linguistique rationnelle , a été adoptée , avec de légères variantes , par la plupart des linguistes . De ce côté , l'accord est presque fait , grâce à la légitime autorité de M. Hübschmann , et il serait fâcheux de rien changer .

Mais , par le fait même qu'elle répond exactement aux besoins des linguistes , cette transcription est trop compliquée et délicate pour satisfaire les historiens et les géographes ; elle exige trop de signes diacritiques dont la valeur n'apparaît pas au premier abord . Il me semble qu'en la prenant pour modèle et en la simplifiant on pourrait constituer un système nouveau assez proche de celui des linguistes pour ne pas dérouter ceux qui connaissent la transcription linguistique et assez pratique pour ne pas rebuter les historiens et ne pas exiger des imprimeries trop de caractères variés .

Il me paraît tout d'abord essentiel d'avoir des caractères propres pour les chuintantes : *š* pour *շ* , c'est-à-dire pour le *ch* français , *sch* allemand ; *ž* pour *ժ* , c'est-à-dire pour *j* français ; *č* pour le *ճ* de l'arménien classique et de l'arménien oriental moderne , *ǰ* de l'arménien occidental moderne , c'est-à-dire pour le *ch* anglais , *c* du *ci* italien , etc. Si l'on ne dispose pas de ces trois caractères , il est presque impossible de constituer un système de transcription clair et immédiatement intelligible aux lecteurs des diverses nations . Ceci posé , la transcription des consonnes de l'arménien classique et de l'arménien oriental moderne ne fait plus aucune difficulté , si l'on convient en

outre de noter les aspirées par une h mise immédiatement après le signe de la consonne non aspirée et si l'on rend ձ par le groupe dz et ղ par le groupe dž, bien que ces deux lettres arméniennes désignent chacune une articulation simple; on obtient ainsi le tableau suivant:

պ	p	տ	t	կ	k	ժ	c	ճ	č
բ	b	դ	d	գ	g	ձ	dz	ղ	dž
փ	ph	թ	th	ք	kh	չ	ch	շ	čh

Pour l'arménien de Constantinople, il suffit de faire l'intervention connue: p pour բ et b pour պ, dz pour ձ et č pour ղ, etc.

Comme, après s, š et x, les consonnes պ, տ, կ sont restées sourdes en arménien occidental, elles devront dans cette position être transcrites par p, t, k et non par b, d, g.

Les sifflantes et chuintantes sont :

ս	s	շ	š
զ	z	ջ	ž

La spirante gutturale ք serait exprimée par x comme dans la transcription linguistique; les nasales ն n et մ m ne sont pas embarrassantes, non plus que l'aspiration հ h.

Une nouvelle difficulté apparaît avec les liquides : l'arménien classique a deux l : լ et ղ, et deux r : ռ et ր. On transcrit լ et ր par l et r ; mais il reste les deux autres lettres : la transcription de ղ par l barrée du polonais est excellente et indique bien la prononciation classique de cette lettre, à savoir l vélaire; elle devra être maintenue partout où on disposera de ce caractère ; ailleurs on pourra sans inconvénient grave se servir, comme substitut, du λ grec dont ղ tient la place dans l'alphabet ; dans la transcription de l'arménien moderne, le γ grec, qui note une spirante gutturale sonore, serait la meilleure transcription de ղ, aussi bien pour les linguistes que pour les historiens. Le ռ pourra de même être transcrit par le ρ grec dont il occupe la place dans l'alphabet.

Le յ de l'arménien classique devra toujours être rendu par y ; en arménien moderne, il conviendra au contraire de rendre le յ intérieur par y, mais le յ initial de mot par h, conformément à la prononciation. — Enfin վ sera bien exprimé par v et ա par w; et il faudra toujours mettre w dans la transcription, là où il y a ա dans l'original, ainsi աւ, Իւ seront toujours transcrits aw, iw. Il convient seulement de faire exception pour ու qui vaut u (ou français) et doit par suite être transcrit par la voyelle simple u.

Les voyelles ne font aucune difficulté : *է* sera noté *ê* pour le distinguer de *հ* *e* et *բ* sera transcrit par *e* renversé : *ə*. La voyelle *օ* ne figure pas dans l'arménien classique proprement dit qui connaît seulement la diphtongue *աւ* *aw*; dans les textes du moyen âge, on pourra la transcrire par *ô*.

Par suite du changement de prononciation qui a eu lieu dans les dialectes occidentaux, un même nom sera naturellement transcrit de manière différente en arménien classique et en arménien moderne occidental: *Կոստանդին* qui, en arménien ancien, est transcrit *Kostandin* sera, dans la transcription de l'arménien occidental depuis le XIe siècle, *Gostantin*. Il y a là un inconvénient réel, mais qui ne provient pas de la transcription; il résulte du changement de prononciation qui est une donnée et à quoi on ne peut rien changer. Pour les périodes de transition et notamment pour le moyen âge, la transcription ne rendra pas toujours exactement la prononciation, mais ceci aussi est un mal inévitable.

Je résumerais donc mes propositions dans la liste suivante :

Arm.classique Arm.moderne oriental Arm.moderne occidental

<i>ա</i>	a	a	a
<i>բ</i>	b	b	p
<i>գ</i>	g	g	k
<i>դ</i>	d	d	t
<i>հ</i>	e	e	e
<i>զ</i>	z	z	z
<i>է</i>	ê	ê	ê
<i>բ̇</i>	ə	ə	ə
<i>թ</i>	th	th	th
<i>ժ</i>	ž	ž	ž
<i>ի</i>	i	i	i
<i>լ</i>	l	l	l
<i>խ</i>	x	x	x
<i>ծ</i>	c	c	dz
<i>կ</i>	k	k	g
<i>հ</i>	h	h	h
<i>ձ</i>	dz	dz	c
<i>ղ</i>	l barrée ou λ	γ	γ
<i>ճ</i>	č	č	dž
<i>մ</i>	m	m	m
<i>յ</i>	y	y (h à l'initiale)	y (h à l'initiale)
<i>ն</i>	n	n	n

շ	š	š	š
"	o	o	o
ու	u	u	u
չ	čh	čh	čh
պ	p	p	b
ջ	dž	dž	č
ա	ə	ə	ə
"	s	s	s
վ	v	v	v
տ	t	t	d
ր	r	r	r
ց	ch	ch	ch
ւ	w	w	w
փ	ph	ph	ph
ք	kh	kh	kh
օ	«	ô	ô

Je vous prie , cher Monsieur , d'agréer l'assurance de mes sentiments cordialement dévoués .

A. MEILLET

Chateaufeillant , 12 août 1902

Ինչպէս տեսնուեցաւ զերբ նամակէն , այժմ բոլորովին հարթուած են դժուարութիւններս . ուրեմն՝ կը մնայ հաւատարմութեամբ հետեւիլ ալ . Մէյէի կազմած ցուցակին :

Որպէս զի զիւրին լինի ըմբռնել ալ . Մէյէի առաջարկած տառադարձութիւնը , կը դնեմ հոս մի քանի օրինակներ .

Հիւսն անուաներ	Միջինդարեան անուաներ
Մաժակ = Mažak	Հոմկլայ = Homglay
Հմայեակ = Hmayeak	Ճօսլին = Džôslin
Եուսիկ = Yusik	Օշին Մարաջախտ = Ôšin Maračaxt
Դալառ = Dalag	— Պայլ = — Bayl
Սղկունիք = Słkunik	— Սենեսչալ = — Senesčal
Շաղաղոմք = Šaļagomkh	Լամբրոն = Lampron
Պաւղիկեանք = Pawłikeankh	Զապէլ = Zabêl
Խորձէնք = Xordzênkh	Կիտոն = Gidon
Խորենացի = Xorenachi	Պապեոն = Babegôn
Մծբին = Mcbin	Նդիր = Nyir
Խնձկոնք = Xneckonkh	Դրազարկ = Trazarg
Պարաիզաց փոր = Partizach phor	Մարգարիտ = Markarid
Ջերմաձոր = Džermadzor	Եովհաննէս = Hovhannês
Ճուաշոտ = Cuašgot	Պեմունդ = Bemunt .

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ